

Prvo srečanje z Borgesom

Jorge Luis Borges — Izmišljije — prev. Jože Udovič, CZ 1984

Igor
Gedrih

Latinskoameriška književnost je bila do nedavnega bolj ali manj neznanka za evropski prostor, če odštejemo redke poznavalce. Dasi se da govoriti o zgodovinskem loku te književnosti, najbolj pogosto postavljeni kar na skupni imenovalec, pa je Evropi šele pozni povojni čas pričel odpirati prevodno paleto s posameznimi imeni.

Da je paradoks še večji, se je tedaj ponekod v Evropi resno razpravljalo o smrti romana, ki je ravno strmo zablestel (zlasti) roman sodobnikov latinske Amerike. Severna Amerika, ki je med prvimi dokaj redno sledila utripu najpomembnejšega z južne celine, je prepoznala v Asturiasu, Cortazarju, Yañezu, Quirogi, pa Macedoniu Fernandezu, Arlitu, Fuentesu idr. mnogo več kot poseben svet, ki ga razpira ta književnost. Četudi poenostavitve niso nikoli v prid bistvu, pa je mogoče izreči, kako se da najti ob znanem in (evropsko) preverjenem, tudi posebnosti izražanja, stilizacijo s svojevrstno barvitostjo, kolorit okolja in oseb, vsaj pri nekaterih tiste posebne kakovosti, ki se dado povezati s predkolumbijskim fluidom in spojem novodobnega romana. Ne le vplivi stare Evrope in Severne Amerike — dasi je oboje neutajljivo — in ne le posnemanje kolonialne manire, pač pa duhovni in izrazni odsevi primarnih starožitnosti te celine so se amalgamirale z novodobnimi izraznimi možnostmi. Vse večja emancipacija latinskoameriške proze je tako rekoč sila mlada, tako rekoč iz zadnjih desetletij, zato s toliko več odprtimi možnostmi.

Če je sprva veljala latinskoameriška proza v Evropi za eksotično, je ta sila neprikladna poteza kaj hitro postala postranska spricho vse bolj življenjsko navzoče razsežnosti mnogih vprašanj, ki so človeško sorodna, če že ne kar skupna, ne glede na lokacijsko barvitost in temperament. Niso stranskega pomena izrazne možnosti v svojevrstnem prepletu realnega, magičnega, konkretnega sveta in sanjskega, racionalnega in podzavestnega, pa travmatičnih impulzov ter fantazije in krute vsakdanjosti. Tisto, kar povezuje vrhove latinskoameriških pripovednikov, je tudi nenarejena, a neutrudna težnja po lastni identiteti. Brž ko pa je ta težnja stopila v zavest in se razodela kot drugačno pisanje — seveda le v posebnostih — je to naznanilo odločen odmik od svoje, nemalokrat podrejene literarne preteklosti, ki jo je zaznamoval kolonialni manierizem. Ni toliko pomembno, ali se Carpentier izrazno vrača k baroku, ali Borges po svoje oživlja tradicijo fantastike, mnogo pomembnejše je, da ti književniki zaznamujejo svoja dela z identiteto, človeško in zemljepisno, pa spet ne toliko v geografski lokalizaciji, kot v duhov-

nem ozračju, miselni polivalentnosti, fikciji, socialni preokupaciji. In naposled: četudi velja za latinsko Ameriko, da je najprej pognala poezija, dosti pozneje pa dobila veljavo proza, pa je za prevodno evropsko prakso razvidno, da je latinskoameriška književnost dobila potrditev količinsko in kakovostno v prozi, posebno še z romanom.

Pri vrhovih latinskoameriške književnosti, najsi je to in ono skupno, povezujoče, pa ni mogoče zatajiti tistih potez, ki naredijo umetnine različne, ne le personalno, ambientalno, pač pa tudi slogovno, v problemskem sklopu. Če se povrnemo k ugotovitvi, da je poprej prozila poezija kot proza, pa je v senzibilnosti obojega nekaj potez, ki bi bile zanimive za širšo razpravo že zaradi barvitosti. Proza spet obilno razodeva tipiko »magičnega realizma«, čeprav tega po vsej sili ne bi mogli trditi za slehernega pripovednika. Prav gotovo pa za Jorgeja Luisa Borgesa.

Ali je pretirano reči, da je Borges postal mit v sodobni književnosti? Da je paradoks še večji, mit o pisatelju, še preden je ta prevodno navzoč. Ali vsaj toliko, da je mogoče pritrčiti spoznavno možnost na vsaj nekaj takega, kar se da prepoznati kot simptomatično za »maga literarne besede«. Vsaj za zagrebški krog »borgesovcev« tovrstna pomisel očitno velja. Na Slovenskem je mogoče opaziti impulziven vpliv argentinskega književnika, npr. pri Branku Gradišniku. Res je tudi, da so se najprej v revialiki potrudili in s prevodi predstavili svojstvenega pisatelja, še poprej je mogoče zaslediti tu in tam ime Jorgeja Luisa Borgesa v esejističnem, kritičnem vpletanju ali v informaciji, vendar je šele zdaj pred nami prvi slovenski prevod kratke proze v knjižni predstavitvi. Borges — »večni kandidat« za Nobelovo nagrado, očitno te nagrade ne bo dočakal. Kot mnogi drugi. Pa je tudi ne potrebuje. S svojim literarnim delom je brez starostnih akademikov zapisal svoje ime med najvidnejša imena latinskoameriške književnosti, kot so E. Sabato, Garcia Marquez, Rulfo in drugi. Vidno se razlikuje od drugih in si je polagoma, pa zanesljivo utrdil posebno mesto. »Izmišljije« so nastale v vojnem času (1944 do 1945), torej tedaj, ko so se Evropa, Severna Amerika in Kitajska silovito borile z nalomljenim fašizmom in je v evropskem prostoru veljala le angažirana, borbena pesem. Odtod — z vsemi povojnimi mejniki evropskih peripetij — pride Evropa pozno do tega, da odkrije Borgesa, morda tudi po drugačni poti in izbiri. Ne da bi ne bil pred vojno neznan, očitno pa brez tiste cene, ki jo ima v svetu in doma trideset let. Pri tem ne smemo izgubiti iz vida, da so Borgesova literarna dela mnogoobrazna. Edino to je pri njegovem delu obveljalo, da ni maral romana in drame. Kadar koli že, ko so nastajale »Le ficciones«, so bili za latinskoameriške književnike zublji vojne v Evropi in Aziji vendarle nekaj oddaljenega, nekaj, kar se jih ni neposredno dotaknilo, zato na to temo nikoli ni bilo posebnega literarnega odmeva. Vendar pa Borges ni obšel pojava nacistične totalitarnosti, najsi je senca vojne v njegovi kratki prozi skromna, a pod površino razodeva črnino nasilja in smrti. V ozračju, v kakršnem je tedaj živela Argentina, je J. L. Borges v bistvu nadaljeval sproščeno pisanje, kot se je polagoma in zanesljivo izoblikovalo do teh let — dasi ni mogel uiti peronističnemu maščevanju. V bistvu je nadaljeval literarna območja in ohranil slogovno barvitost ter težnjo po klenem podajanju. Že davno pred nastankom Izmišljij je razčistil vprašanje

jezika — saj vemo, da je med knjižnim jezikom in pogovorno španščino Latinske Amerike še do nedavnega zijal prepad. Tega problema pa niso čutili pesniki, saj je bil pesniški jezik vselej privzdignjen nad vsakdanjo izraznostjo. Kot da ni Borgesa nikoli motila ta dvojnost v jeziku, občutljiva še posebej za prozo. Borges je bil upornik zoper akademizem, a ni pristal na ravni jezikovnih regionalistov. Ustvaril si je svoj slog, vnesel svoje besedišče, da ne rečemo svoj jezik. Vprašanje jezika je predstavljalo zanj vedno primarno možnost za umetniško izražanje, temelj, orodje za široke možnosti (iz)povednega diapazona. Tudi skrita magija besed, simbolov, pomenskih prekrivanj v neobičajni rabi. To ni nasledek ultrazizma, pač pa gibliva stalnica v Borgesovem leposlovju. Eden od razlogov, zakaj ponekod pozno dobivajo prevode Borgesa, je tudi v zelo zahtevnih jezikovnih in slogovnih sestavinah, to pa terja izrednega prevajalca. Pa tudi bralec ne more mimo teh sestavin.

Poleg Borgesove predanosti jeziku zaradi umetniških možnosti je druga spremljajoča poteza književnika — njegova navezanost na Buenos Aires. Že prvo knjižno delo, zbirka pesmi *Gorečnost za Buenos Aires* (1923), opozarja na ambient, ki mu je Borges v jedru ostal zvest vse življenje. Kljub temu da je dosti potoval po tujini, ali prav zaradi tega. Tu je pisatelj pognal korenine, zaživel svojo identiteto — kljub zasuku, negotovosti — se vračal v znane predele, osvojil njihovo govorico, se sprehajal po spominih doživetega in sanjskega, a zvezanega z njemu ljubim mestom. Hkrati pa je Borges od otroštva do oslepelosti nenasitno tonil v množini knjig, ki jih je prebiral v raznih jezikih; vodila ga je neutrudljiva vnema iskalca, segal je na razna področja duhovne kulture, zlasti književnosti. Zato ni čudno, če je Borges svetovni popotnik po literaturi, kamor se je znova in znova vračal. Manj je živel zunanje življenje, mnogo bolj je živel življenje knjige. Ob tem pa je v svojih najboljših delih znal ohraniti samobitno pisanje, stilizacijo, način mišljenja. Kadar govorimo o Borgesu, je nepogrešljiv njegov esejistični delež. Govori o neverjetno različnih področjih, a mu je književnost srediča. Tu so dotikališča z vsem, kar ga je literarno zanimalo, kar je leposlovno podal. Bleščeč esej o Shakespearu kaže Borgesove poglede — ne le na velikega elizabetinca, pač pa na življenje, na umetnost, človeka in absolutno.

Borgesova kratka proza kaže sledi esejizma. Zdaj bolj, zdaj manj. Njegove kratke proze ni mogoče zajeti v klasično zvrst črtice, novelete, pa najsi ima svojine take zvrsti. Od nekdanj pa je v kratki prozi težil strniti tisti trenutek, dva, ko se usoda človeka zgosti v prelomnico. Življenje ga preseneča, se mu čudi, ga venomer drugače vznemirja, kar ne more ga osvojiti in mu je nepojmljivo. Čeprav je večni iskalec, se ne nadeja zgostiti življenja v sistem, ker mu je življenje neulovljivo, zato kaotično občutje zbuja v njem intelektualno igro; s fantazijo preoblikovano podobo sveta obrača k novim in neznanim možnostim. Pa tudi k zmernemu pesimizmu. Spričo takó pojmovane neulovljivosti sveta in življenja se pisatelj zavestno odmika od reprodukcije, od realizma. Fantazija tako prevlada, nemalokrat je prikazano obarvano s posmehom, vedno pa gibko fantazijo ovladuje pisateljovo intelektualno zgoščeno hotenje, da z lakonično jasnostjo skopo izrazi. Kljub fantaziji pa je realnost prisotna, lahko bi dejali, na poseben način. Tudi sanje, dozdevnost,

ne ostaja le na ravni prepoznane človeške biti, pač pa z menjajočimi se impulzi ustvarjajo nove možnosti in dopolnjujejo, kar je pisatelj poprej postavil. Ne gre za kontrast v nasprotju, ampak za komplementarna pojava. Čeprav moramo biti pri Borgesu pripravljeni, da se soočamo s pojavi, ki smo jih vajeni videti drugače, »vsakdanje«, a jih pisatelj docela drugače prikazuje, pa je kategorija časa zanj simptomatično izostrena. V Izmišljijah lahko sledimo, kako se mu čas razodeva docela nepredvidljivo, z drugačnim aspektom. Spomin na povsem poseben način »podaljšuje« čas tja do neskončnosti. Kljub temu pa ostaja čas varljiva komponenta, to pa se izkaže, ko skuša nekaj že doživetega znova doživeti. Ker je čas kategorija, ki je neločljivo povezana s prostorom, so tudi prostorske spremembe v času logične. V takem aspektu je ta dvojni spoj časa (spomin + sedanost) pripomogel k odsevu v ogledalu, k dvojnosti, k spoznavanju o tem, da ni mogoče ponoviti istega, zato je življenje neovladljivo v mnogoteri podobi, kjer sta videz in resnica spojena in ni mogoče potegniti matematične ločnice. Ostane imaginarna želja, da bi se prostorsko spojili delci, ki bi vsebovali vse, kar predstavlja svet, da bi vesolje kot organizem reflektiral človeka, ki bi zmožal v svoji usodi nadomestiti vse ljudi. Sorodna imaginacija je želja po besedi, ki bi vsebovala in povedala vse. Paradoksi, s kakršnimi se srečujemo pri Izmišljijah, so tudi drugod barvit element Borgesove umetniške besede. Marsikaj po videzu vsakdanjega se nenadoma, v nepričakovani osvetlitvi, izkaže kot nepojmljivo, neulovljivo v logični splet — taka preoblikovana stvarnost z imaginacijami je Borgesu blizu, v središču pozornosti. Izmišljije to dodobra potrjujejo.

Borges ni tajil, da ga je privlačil »gotški roman« in angleška fantastika, da je občudoval E. A. Poeja, vendar jim ne dolguje prav nič. Z dvajsetimi kratkimi zgodbami v Izmišljijah (in z eno dodano) je ustvaril svoj svet in po svoje podal preokupacije ustvarjalca, ki se mu razpira neulovljivo v življenju v barviti imaginaciji in v strogi stilizaciji. Zanj se prične vznemirljivo šele prek roba matematične jasnosti in logične vpetosti. Nekaj tega ima celo v kratkih zgodbah, ki jih je napisal s Casaresom in odstopajo od običajne kriminalke. Tudi tam, kjer se je Borges približal tkivu tujih književnikov ali jih celo z določeno mero vključil v svoja dela, ima povsem svoje namene in refleksije in ni mogoče govoriti o kakršni koli podrejenosti. Pri Izmišljijah ilustrativno ponazarja taka razmerja »Pierre Menard, avtor Kihota«. Arhetip kot sestavina Borgesove proze ni nekaj umetno pridobljenega ali s teorijo pridjanega, ponavadi pa predstavlja tisto, kar imenujemo kolektivno nezavedno. Kadar daje predmetom izjemen pomen, presegajo običajno vrednost predmeta, in se je oddaljil v imaginacijo mističnega. Borgesove kratke zgodbe se da slediti večplastno. Če bi se ustavili pri »osnovnem«, površinskem branju, bi se nam izmuznil niz pomenskih vezi, in tisto tkivo, ki je za Borgesa najbolj značilno, pa se izmika iz površine pripovednega. Znova velja opozoriti na Borgesov jezik, popolno nasprotje Wittgesteinovemu; argentinski pisatelj poleg običajnega besedja, ki pa je vedno odbrano po načelu strogega izbora in pomenskega jedra, pozna besede, ki jim daje simbolni pomen, presegajoč obseg, vnaša izmišljene besede, celo brez dejanske pomenske teže, a jim skozi pripoved vceplja posebno vlogo. Tu ne gre za igro besed, pač pa besede služijo za igro

domišljije, imaginacije, magije, vse do pomisli na kabalo. Tipična Borgesova misel je, da je »svet kot knjiga, v kateri človek, avtor in protagonist teži, da razloči pomen svojega življenja«. Kadar koli že, pri Borgesovih Izmišljijah je možno različno branje, pri njegovem delu se kažejo tudi različne interpretacije. Gotovo pa je eno: mnogokrat sledimo Borgesovi imaginarni želji po absolutnem, naj je to beseda ali pa človek ali čas. Ker ve, da mu je to nedosegljivo, ga preveva blag ali manj blag pesimizem. Ob vsej resnobi je znal ob pravem trenutku ubrati ironične strune, vse do samoironije. Vedno pa je ostal iščoči književnik, zapisan vsa leta knjigi svojega življenja.

V življenju Jorgeja Luisa Borgesa je dosti protislovnega, mnoga protislovja je mogoče zaslediti pod drobnogledom v njegovem literarnem delu. Zavedal se jih je sam, ker je vedel, da je to cena nemirnega duha, ki želi s pustolovskim iskateljstvom priti prek znanega, v neizmer- nih prostranstvih fantazije, ki ni sama sebi namen. Z Izmišljijami smo dobili zaokroženo podobo Borgesove kratke proze z mnogimi simptoma- tičnimi znamenji. Morda je škoda, da ni pridjan še kak esej, morda o Shakespearu, kjer je v bistvu razodel svoje poglede in sam sebe. Borgesov literarni opus priča o mnogoobrazni naravi njegovega pisanja; z Izmišljijami smo dobili nekaj. Ni se mogoče izogniti vprašanju zahtev- nega prevoda. Tenkoslušnejšega prevajalca, kot je Jože Udovič, bi ne mogli najti ob tem krhkem, pa slogovno in pomensko klenem besedilu, saj terja posluš za podtone, ki jih izražajo besede, stavki. Mehaničen prevod besedila bi povsem osiromašil izvirnik, mu odvzel pomenske razsežnosti. Jože Udovič je ob koncu napisal kratko študijo Izmišljijško resnični Borges. Škoda, da ni celotneje in z analitičnimi tenčinami prikazal Borgesovo literarno delo, vendar pa je v zgoščeni besedi podal vse tisto, kar je moč strniti kot bistveno za Borgesovo kratko prozo, pose- bej še za Izmišljije. Za lepo knjižno opremo je poskrbel Bronislav Fajon.

Nekaj pogledov na latinskoameriško književnost

Slavo
Šerc

I

Južnoameriška književnost je skorajda brez omembe vrednejše tradicije, pa vendar tesno pove- zana z Evropo, tako z avantgardnimi gibanji na za- četku stoletja kot s tradicijo Cervantesa in Camõesa, a je v nekaj desetletjih prehodila pot, ki jo je vodila v same vrhove svetovne literature 20. stoletja. Pot seveda še ni končana, vendar lahko že zdaj upravi- čeno govorimo o fenomenu, ki se imenuje latinsko- ameriška književnost. Vedno znova namreč nastajajo dela, ki zbuja- jo pozornost bralcev, kritikov in literarnih zgodovinarjev. Slednji stojijo pred